

<https://doi.org/10.15407/fd2020.04.060>

УДК 130.1

Єгор БУЦИКІН, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика,
04112, Київ, вул. Дорогожицька, 9
Yegorbutsykin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2081-5162

ГАЙДЕЛЬБЕРЗЬКЕ ВИЗРІВАННЯ: феноменологічна критика психоаналізу

У статті розглянуті основні аспекти ранньої феноменологічної критики психоаналізу на матеріалах праць Артура Кронфельда та Карла Ясперса. Здійснена спроба аісторичної реконструкції феноменологічної критики психоаналізу з метою встановлення нових рамиць розуміння психоаналітичної теорії та практики з огляду на необхідність нового феноменологічного обґрунтування психоаналізу як особливого інтросуб'єктивного досвіду взаємодії аналітика та аналізанта.

Ключові слова: психоаналіз, Фройд, Кронфельд, Ясперс, феноменологія, феноменологічна критика психоаналізу.

Вступ

У своїй книзі «Життя та творчість Зигмунда Фрейда» [Jones, 1963] Ернест Джонс — перший біограф засновника психоаналізу — згадує реакцію Фрейда на критику його теорії з боку університетської науки, на той час уособлювану відомим німецьким філософом-психіатром Артуром Кронфельдом. Ця реакція напрочуд показова і вочевидь властива усій психоаналітичній настанові: «1911 року Артур Кронфельд оприлюднив загальний огляд психоаналізу як органічного цілого. Він мало переймався історичним аспектом предмета, утім, представив його поперечний перекрій тієї стадії, що її психоаналіз досягнув на той час. Природа його критичних зауваг була філософською, самі вони — надто абстрактними, а висновки — загалом скептичними. Коли Фройд прочитав його працю, він сказав: “Кронфельд продемонстрував за допомоги філософії та математики, що всі речі, якими ми переймаємося, не існують, бо вони просто не можуть існувати. Тож тепер ми це знаємо”.

Цитування: Буцикін, Є. (2020). Гайдельберзьке визрівання. Феноменологічна критика психоаналізу. *Філософська думка*, 4, 60—75. <https://doi.org/10.15407/fd2020.04.060>.

А ось, що він сказав Штарке: "Я також прочитав працю Кронфельда. Він використовує звичну філософську техніку. Ти знаєш із якою певністю філософи заперечують один одного після того, як вдосталь віддаляться від досвіду. Це власне те, що і зробив Кронфельд. Він стверджує, що наш досвід нічого не вартий, і тому спростувати нас для нього — дитяча забавка"» [Jones, 1963: p. 298].

Така надмірно емоційна реакція Фрейда не випадкова. Книжка, що про неї йдеться у наведеному уривку, «Щодо психологічних теорій Фрейда та пов'язаних із ними поглядів» [Kronfeld, 1914], насправді була опублікована 1912 року і, з одного боку, є найбільш ранньою феноменологічною реакцією на психоаналітичну теорію з позиції університетської науки, а з іншого — яскравим взірцем нищівного розбору засадничих теоретичних конструктів Фрейдового вчення.

Окрім згаданих Джонсом епізодів, не було жодної іншої спроби відповісти на цілком виправданні закиди (про них ітиметься далі) з боку бодай когось із психоаналітиків, уже не кажучи про самого Фрейда. Примітно, що згадуючи Кронфельда, Фрейд називає його критику філософською та математичною, хоча впродовж усієї книги обсягом понад сто сторінок є лише один суто математичний приклад [Kronfeld, 1914: S. 74–75], утім, він спрямований на святиню святинь психоаналітичної техніки — принцип вільних та неперервних асоціацій. Я наведу цей приклад, коли розбиратиму Кронфельдову працю. Вочевидь, маємо до діла з афективною реакцією з боку засновника психоаналізу, що спричинилася до знецінення і цілковитого відкидання зауваг Кронфельда як надуманих і неважливих.

Схоже, така реакція замовчування й некритичного відкидання будь-якої критики, спрямованої проти психоаналізу, була характерною як для Фрейда, так і для його послідовників. Наприклад, у випадку із Францом Brentano, у якого Фрейд навчався впродовж чотирьох семестрів, тож добре його знав, бо саме за посередництва Brentano отримав замовлення на переклад німецькою твору Джона Стюарта Міля [Merlan, 1945]. Фрейд жодного разу не згадує, принаймні на сторінках опублікованих праць, імені свого вчителя та аж надто нищівної Brentанової критики концепції несвідомого у першому та другому томах «Психології з емпіричного погляду» [Brentano, 1973]. Припустити, що Фрейд не знав про погляди Brentano — не виправдане ускладнення ситуації, яку можна пояснити значно простіше. Позаяк щось схоже сталося із книгою Bronіслава Malinowskiego «Секс і витискання у дикунському суспільстві» [Malinowski, 1937]. Засновник британської застосовної антропології, як відомо, критикує практичну вірогідність концепції едипового комплексу, наголошуючи випадковість та штучність родинних стосунків, що їх Фрейд описує як універсальні [Malinowski, 1937]. Проте в цьому разі ми бодай маємо реакцію того ж Джонса — полеміку, що розгорнулася між ним і Malinowskim та ще кількома дослідниками на сторінках журналу «Nature» [Malinowski, 1923; Seligman, 1923; Smith, 1923]. А втім, сам

Фройд так і не відреагував на цю подію. Маємо й інші приклади Фройдівського знецінення колег, наприклад, вилучення імені Йозефа Броера з числа співзасновників психоаналізу у «Вступі до психоаналізу» [Фройд, 1998], хоча ще 1909 року під час американських лекцій в університеті Кларка, Фройд стверджував спільність їхнього відкриття [Fechner, 2017]. Також можна згадати усім відомі розриви із Адлером і Юнгом — його улюбленими учнями — та багато чого ще.

Хай там як, але така, вочевидь, характерна для психоаналізу «амнезія» щодо Кронфельдових, почасти дійсно травматичних, закидів, зіграла злий жарт із самим психоаналізом. Можливо, якби на цю критику відреагували так, як вона, безперечно, на це заслуговувала, історія розвитку психоаналітичної теорії пішла би геть іншим шляхом і, можливо куди більш успішним. Утім, на жаль, реактуалізація Кронфельдової настанови на феноменологічне обґрунтування психоаналізу, передусім його застосовної складової [Kronfeld, 1914], постає лише на початку XXI століття, майже через сто років після оприлюднення вже згаданої праці [Legrand, Trigg, 2017; Lomar, Brudzinska, 2012].

Певною мірою удаючися до аісторичної реконструкції¹, можна розглядати працю Артура Кронфельда та новітні спроби феноменологічного обґрунтування психоаналізу, як «дієслівні рамки», що надають нового сенсу усій історії розвитку психоаналітичної теорії та критики. Інакше кажучи, ідеться про нову оптику, що вона передбачає відкидання вертикальної інтродекційної концепції несвідомого, як чогось розташованого усередині індивіда — певного внутрішнього простору, душі чи духа — і формулювання горизонтальної концепції несвідомого, як того, що є негативом нашої щоденної орієнтації, сукупністю неусвідомлених габітуалізованих патернів поведінки і думання.

Яскравим представником такої настанови є гайдельберзький філософ та психіатр Томас Фукс, що його статтю ви матимете змогу прочитати у цьому числі «Філософської думки» у моєму перекладі. Проте, перш ніж почати ознайомлення із Фуковою концепцією, я пропоную ознайомитися із засадовими критичними заувагами Кронфельда і Ясперса, що власне і має задати уже згадані мною рамки нового осмислення психоаналітичного досвіду в широкому сенсі цього слова.

Використовуючи словосполучу «феноменологічна критика», я маю на увазі найширше тлумачення її змісту — як дескриптивної аналітики структури актів та змісту статично схоплених феноменів, а також прояснення зрозумілого зв'язку між психічними феноменами. Така настанова близька до методологічного підходу Ясперса, принаймні як він його висловив у свій ранній період на сторінках «Загальної психопатології» [Jaspers, 1946]. Водночас у такий спосіб, нехай дещо штучно, ми можемо об'єднати Кронфельдову

---

¹ Тут я послуговуюся концепцією аісторичної реконструкції, як її описав Вахтанг Кебуладзе у книзі «Феноменологія досвіду» [Кебуладзе, 2011].

та Ясперсову критику психоаналізу під загальною назвою «рання феноменологічна критика».

Насамкінець слід зазначити, що у своїй реконструкції ранньої феноменологічної критики психоаналізу я спиратимусь на книгу Кронфельда «Щодо психологічних теорій Фрейда та пов'язаних із ними поглядів» (1912) та статтю Ясперса «Каузальні та “зрозумілі” зв'язки між вдачею та психозом при *Dementia praecox* (шизофренія)» (1913) [Jaspers, 1963], що містить основні моменти Ясперсової критики психоаналізу, які, утім, були відсутні у першому виданні «Загальної психопатології», праці, що виникла в результаті його докторантського дослідження, передусім через те, що текст першого видання цієї книги був підготовлений раніше за публікацію згаданої статті. Тож я не зважатиму на доповнення третього та особливо післявоєнних видань «Загальної психопатології», адже критика психоаналізу в них уже здебільшого була спрямована не в бік класичного, тобто Фрейдового психоаналізу, а радше в бік його послідовників.

Від критики психоаналізу до феноменологічних описів психоаналітичного досвіду

На початку ХХ століття у межах західної психіатрії виникає ціла шереха феноменологічно орієнтованих психотерапій. Усі вони більшою чи меншою мірою перебували під впливом чи у полеміці з психоаналітичним ученням і передусім спиралися на феноменологію у найширшому її розумінні. З-поміж усіх слід згадати таких видатних психіатрів, як Ежен Мінковські, що створює оригінальний проєкт феноменологічної екзистенціальної психопатології, психіатрії та психотерапії, спираючись на феноменологію Бергсона, Гусерля, та Гайдегера. Саме Мінковські вперше розробляє концепти зажитого часу та простору — головних предметів дослідження феноменологічної психопатології Людвіга Бінсвангера — та його екзистенціальну, чи *dasein*-аналітичну антропологію — проєкт, що його надалі розвинув не менш відомий швейцарський психіатр Медард Бос. Обидва спиралися на Гайдегерові проєкти герменевтики екзистенційної фактичності та фундаментальної онтології, витлумачуючи їх в антропологічний спосіб². В цьому шерезі й проєкт екзистенціальної психотерапії та логоаналізу Віктора Франкла, Сартрів нарис екзистенціального психоаналізу (психоаналізу без несвідомого), поданий у «Бутті та ніщо» тощо.

Усі ці спроби так чи так відповідають загальній налаштованості феноменології на критику психологізму, зрештою натуралістичного натуралізму будь-якого гатунку. Тож їхня критика психоаналізу передусім деструктивна, а сам психоаналіз у ній слугує одним із виразних прикладів натуралістичного редуccionізму найвищого типу. Це спричиняється до відкидання психоаналі-

² Полеміку щодо антропологізації фундаментальної онтології Гайдегера детальніше див.: Heidegger, M., Boss, M. (1994). *Zollikoner Seminare*. S.l.: Klostermann.

тичної теорії та практики як сцієнтистських, тобто таких, що спираються на ньютонівську та картезіанську механістичну концепцію природи, отже, неможливе будь-яку антропологію. Натомість людину розглядають як функцію чи епіфеномен діяльності описаних у психоаналізі психологічних механізмів. Іншими словами, у психоаналізі людина відсутня. Саме тому всі згадані феноменологічні проекти психотерапії в той чи той час позиціювали себе як проекти філософської антропології в терапевтичній перспективі.

Таке розуміння характеру стосунків психоаналізу та згаданих психотерапевтичних проектів переважає дотепер, аж до того, що психоаналіз досі розглядають як натуралістичний проект психотерапії, посилюючи цю критику заувагами Карла Попера щодо нефальсифіковності психоаналітичної теорії тощо. А втім, мою думку стосовно цього можна сформулювати у двох тезах. 1. Незважаючи на те, що таке розуміння феноменологічної критики загалом цілком слушне, ми можемо стверджувати наявність в її межах іншої настанови, що її виразником слугує критика Артура Кронфельда. Він визнає успішність психоаналітичної практики, але підважує засадові теоретичні конструкти, показавши, що так звані психоаналітичні феномени безпосередньо не впливають із Фройдової теорії. Тож з огляду на згадану успішність, їх слід обґрунтувати в інакший спосіб. З огляду на те, що Кронфельд належав до широкого кола феноменологічно орієнтованих психіатрів, можемо припустити, що це обґрунтування має бути феноменологічним. 2. Новітні спроби *феноменологічного віднайдення психоаналізу*, вдаючися до аісторичної реконструкції, можна розглядати як реабілітацію Кронфельдової настанови на феноменологічне обґрунтування психоаналітичного досвіду.

Таке обґрунтування вимагає двох методологічних процедур: по-перше, покладання існування психоаналітичного досвіду, по-друге, його ноєматичних та ноєтичних дескрипцій.

Відповідно, серед усіх інших і наразі нечисленних спроб феноменологічного обґрунтування психоаналізу, надibuємо дві доміантні тенденції. З одного боку, йдеться про використання психоаналітичних інтуїцій як опертя для подальших ноєматичних описів досвіду. Виразним прикладом є дескрипції допредикативного досвіду, що до них вдається Ягна Бруджинська, поєднуючи психоаналітичний асоціанізм з асоціаційною структурою пасивного синтезу [Lomag, Brudzinska, 2012]. З іншого боку, йдеться про феноменологічне обґрунтування центральних засадових психоаналітичних концепцій: несвідомого, витискання, перенесення, опору, афективності, тлумачення тощо. Яскравим взірцем такої настанови є праці одного з найцитованіших психіатрів Німеччини Томаса Фукса. Його психологія є прикладом поєднання двох методологічних настанов, а саме феноменологічної та настанови екологічної психології (Гібсон). Екологічна психологія суголосна з феноменологією у критичній настанові щодо механістичного, суб'єкт-орієнтованого уявлення про природу та людину і натомість пропонує розглядати живий організм як динамічну єдність довкілля та індивіда. Така настанова почасти спирається

на психологію пізнього Джеймса, а також перебуває у зв'язку з такими європейськими теоріями, як гештальт-психологія, концепція функційного кола Фон Екскюля та пов'язана із нею філософська антропологія Макса Шелера. А втім, найбільш примітним є те, що настанова екологічної психології, із властивим їй підкресленням важливості біологічного опертя будь-яких психологічних досліджень, є натуралістичною. Отже, проєкт Фукса можна вважати кроком від критики натуралізму, втіленого у психоаналізі, до натуралізації феноменології та психоаналізу у новій перспективі. У такий спосіб моя аісторична реконструкція феноменологічної критики психоаналізу почасти наслідує проєкту дослідження Андрія Вахтеля, що сформульований у його дисертації «Феноменологія і натуралізм: від феноменологічної критики натуралізму до натуралізації феноменології».

Кронфельдова критика психоаналізу

Сформулюю засадничі аспекти Кронфельдової критики психоаналітичної теорії, з одного боку, доповнивши його розвідки власними спостереженнями, з іншого — не удаючися до простого реферування його тексту, адже тоді це б забрало значно більше місця, ніж передбачає форма викладу, визначена заявленою метою. Тож мені передусім ідеться про спробу формулювання Кронфельдової критики з огляду на встановлення меж нового розуміння психоаналітичної теорії та практики, що вони виникають унаслідок подолання цих меж, інакше кажучи, ідеться про аісторичне реконструювання Кронфельдової позиції. Водночас там, де цитування не уникнути, я волів би подати думку Кронфельда без скорочень, наскільки це взагалі можливо. В усіх інших випадках, я скеровую читача до самого тексту «Психологічних теорій». Отже, у загальних рисах цю критику можна сформулювати так.

Психоаналіз Фройда є індуктивною теорією, що їй передують три засновки. 1. Усе, що є в психіці людини, усі феномени психічного життя утворенні за принципом асоціації. 2. Усе психічне життя складається з двох елементів — уявлень та афектів, водночас афекти можуть прикріплюватися та відкріплюватися від уявлення. 3) Психічне може набувати *якості* свідомості у разі *прикріплення* певної кількості афекту до уявлення чи ланцюга асоціційно пов'язаних уявлень, або навпаки, психічне може втратити *якість* свідомості у разі *відкріплення* афекту.

Почнімо із другого засновку: усе, що є в психіці, складається з двох елементів — уявлень та афектів. Найбільшою проблемою є те, що Фройд так і не сформулював бодай якоїсь послідовної теорії загальної психології, тому вкрай складно, спираючись на психоаналіз, відповісти на питання, наприклад, у чому відмінність між сприйняттям, відчуттям, почуттям та уявленням. Тож доводиться формулювати відповідь на це питання самостійно й через це неможливо уникнути певного спрощення й селекції потверджувального та ілюстративного матеріалу, зрештою кожен, хто знайомий із текстами Фройда, знає, що вони, ніби Святе письмо, дозволяють обґрунтувати чи не будь-яку позицію.

Це саме стосується і уявлення: ми не знаходимо визначення, але можемо цілком слушно, разом із Кронфельдом, назвати Фройдові уявлення *феноменами* [Kronfeld, 2014: S. 61]. Феномени, психічні акти, уявлення складають синонімічний ряд, що його Фройд використовує на позначення інтенційних явищ психічного життя. Вочевидь концепцію інтенційності Фройд запозичує в одного зі своїх університетських вчителів, а саме у Франца Brentano, але у значно спрощеному вигляді — власне, *замінивши інтенційність наміром* [Фройд, 1998, с. 29, 34].

Аби краще зрозуміти початкове становище інтенційності у загальній психології Brentano, наведемо такий приклад: уявіть, що до лікаря приходить пацієнт і скаржитися на болі в епігастрії. Лікар передусім запитає, «де вам болять», «коли це почалося і коли болять найдуже» й наприкінці «як вам болять» — саме це питання розгортає перед нами найширший горизонт людського духа. Це те, що Brentano й Гусерль називають інтенційністю, Бергсон — інтуїтивним охопленням, Шелер — опредметненням в акті ідеї, а Ясперс розумінням. Оце «Як» болю, його внутрішня предметність належить будь-якому психічному акту як його внутрішнє буття — свідомість завжди є свідомістю чогось (Гусерль). Інакше кажучи, будь-який психічний акт, усе, що є даним у свідомості, всякчас є даним не безпосередньо, а в опосередкований розумінням спосіб — усе має свій *сєнс*. Уже тут постає засаднича відмінність між Brentановою і Фройдовою позиціями, адже Фройд направду те, що вочевидь належить до внутрішньої структури психічного акту, тобто інтенційність, витлумачує як намір, а отже, те, що належить структурі самого акту, його внутрішня предметність, іманентний *сєнс* тепер постає *зовнішнім станом речей, що дається взнаки у реченнях майбутнього часу* [Anscombe, 2000].

А втім, неважко навести цілу шереду прикладів психічних актів, що вони не мають очевидного наміру, але всяк час мають *сєнс*: сприйняття червоного, пригадування імені, уявлення однорога тощо. Отже, з одного боку, така переміна інтенційності на намір є вкрай проблематичною, з іншого — вона не може бути покладена в основу розуміння психічного життя.

Водночас одразу спадає на думку ще одна цікава річ, адже, якщо слідом за Brentано ми приписуємо структурі психічного акту інтенційність, але розширюємо її тлумачення до наміру, виявляється неможливим пояснити, окрім як у детерміністський спосіб, таку ситуацію: уявіть, що людину заскочує відчуття значного потягу, певного сильного, але безоб'єктного бажання: «Чого ти хочеш?» — запитують у такому разі. «Не знаю» — лунає відповідь. Немає сумнівів, що це переживання є повноцінним психічним актом, однак якщо у психоаналізі припускають, що будь-яке бажання, потяг, афект опосередковані розумінням, тобто репрезентовані уявленнями, аби пояснити цю ситуацію ми маємо припустити існування *несвідомого витисненого* уявлення, цього разу уявлення несвідомого об'єкта бажання. Проте таке припущення є лише одним із цілого ряду гіпотез, що вони намагаються

пояснити згаданий феномен людського життя, гіпотез на кшталт Шелерового припущення *надлишку почуттів*: «Порожнеча нашого простору є пустою наших сердець» [Scheler, 1947, S. 42], *відсутності біологічного сенсу життя* Гелена [Gehlen, 1988] чи Сартрової людини як *проєкту* [Сартр, 2001].

Отже, тут ми маємо до діла із гіпотезою, яка опосередковує будь-яке дальше спостереження, почасти його конструюючи, почасти викривляючи. Саме тому, незважаючи не те, що Фройд всякчас посилається на досвід як спосіб обґрунтування психологічних уявлень, маємо визнати, що психоаналітик ніколи не має справи з чистим спостереженням, натомість завжди синтезує матеріал спостереження послуговуючись однією з попередніх гіпотез [Kronfeld, 1914], у цьому разі гіпотезою наміреності усякого психічного акту.

Тут я би не хотів зупинитися на критиці Фройдової теорії афектів, лише зауважу, що афект — це те, що дається взнаки у психічній царині як переживання збільшення напруження у психічній системі, отже він, з одного боку, має інтенсивність, з іншого — якість, яка належить не самому афекту, а вочевидь — уявленню, як це, сподіваюся, помітно із попереднього прикладу.

У такий спосіб ми підступаємося до третього засновку Фройдової теорії — уявлення про свідомість як специфічну якість психічного матеріалу, що до неї спричиняється насичення ланцюга уявлень чи осібно уявлення афективною енергією. Тут виразно проглядається ще одне запозичення з класичної психології, а саме психофізичний закон Фехнера, який вказує на функцію між інтенсивністю враження та усвідомленням [Fechner, 2017]. Водночас, оскільки враження можуть мати як екзогенний, та й ендогенний характер [Фройд, 1998], свідомість постає органом сприйняття внутрішніх (потяги) та зовнішніх (стимули) подразників [ibidem]. Найпростішими прикладами такого сприйняття є уже згаданий біль в епігастрії — внутрішній подразник — або афекування тілесних контурів дитини тілом матері, що спричиняється до усвідомлення уявлення дитиною власного тіла, тощо.

Аби рушити далі, слід коротко зупинитися на Фройдовому уявленні про формування психічних феноменів, що ми його надібуємо у 7 розділі «Глумачення сновидінь» [Фройд, 2019]. Вдаючись до оптичної метафори, Фройд уявляє психічний апарат подібно до телескопу, що в його середині розміщено рухливі лінзи різного гатунку. Спрямовано цей телескоп у бік світла, проміні якого розкладаються першою лінзою — сприйняттям — у такий спосіб, що уже розкладене на хвилі світло потрапляє на дальші лінзи, рухаючи їх так, аби розкладений промінь світла тривалий час зберігався у певному заданому становищі — пам'ять. Інакше кажучи, сприйняття постає органом первинної диференціації предметів, що виникають унаслідок афекування, а пам'ять — органом класифікації та збереження цих первинних, ще невизначених уявлень. Оскільки метою сприйняття є *розрізнення*, а пам'яті — *збереження*, тобто функції, що виявляють очевидну суперечність, Фройд припускає існування двох окремих психічних систем чи інстанцій — відповідно, *свідомості* з функцією сприйняття та *передсвідомого* з функцією збереження

або пам'яті³. Очевидно, що тут ми маємо до діла із нехай красивою, але метафорою, проте, якщо спробувати вдатися до аналогій, то можна сказати, що системі свідомості із сприйняттям як органом диференціації відповідає Кантова чуттєвість, що конститує невизначені предмети сприйняття, тобто явища [Кант, 2000], натомість передсвідомому, вочевидь, відповідає розсуд, у якому містяться форми розуміння наявного [ibidem]. Відмінність у тому, що внутрішніми формами передсвідомого є не трансцендентальні категорії розсуду, а правила асоціативного зв'язку, що їх Фройд запозичує в Аристотеля (ідеться про зв'язок за розташуванням у просторі та часі, подібністю та протилежністю), окрім того, уже наявні класифікації у передсвідомому опосередковують дальші сприйняття надаючи їм апостеріорної форми, у такий спосіб утворюючи відмінність осіб з огляду на їхню історію взаємодії зі світом [Фройд, 2019].

Отже, тут ми зіштовхуємося з розрізненням двох психічних систем — свідомості, що її головною функцією є сприйняття та диференціація подразнень і передсвідомого із функцією класифікації та збереження. Головною ознакою системи передсвідомого є легка втрата (забування) та набування (пригадування) властивості свідомості. Тут я би хотів, аби ви зауважили одну річ, оскільки усвідомлення в психоаналізі постає якістю, до якої спричиняється насичення ланцюга уявлення енергією афекту, незрозуміло, чому ці дві системи мають перебувати у стосунку вертикального підпорядкування, тобто неясно, чому нам має йтися про *глибинну психологію*. Направду це стає очевидним лише у тому разі, якщо ми звернемося до «Проекту наукової психології»⁴, що містить описи фізіологічного опертя розмежування психічних систем, інакше кажучи *глибина* психічних інстанцій відповідає глибині розташування шарів нервових клітин у мозку. Це вчергове підкреслює натуралістичний передсуд Фройдового психоаналізу, що грає конструювальну роль для будь-якого психоаналітичного спостереження; передсуд, який закладений в основу теорії, хоча спершу сам мав би бути обґрунтованим.

Поряд із цими двома системами Фройд постулює існування ще однієї — царини справді несвідомого, того, що неможливо пригадати. Ця сфера виникає через виштовхування негодних психічних уявлень зі свідомості. Хоча й тут радше слід говорити не про виштовхування *зі свідомості*, а про *позбавлення якості свідомості*, що вочевидь відбувається шляхом відкріплення афективного

³ Направду Фройд навіть припускає існування різних нейронів: *фі-нейронів*, що вони мають функцію сприйняття і виявляють найбільшу прохідність афективного заряду, та *псі-нейронів*, функцією яких є пам'ять, тобто тривале збереження збудженого стану, і що вони мають невисоку прохідність афективного заряду. З огляду на те, що на це розрізнення ми натрапляємо у «Проекті наукової психології», публікацію якої Фройд заборонив, можна припустити, що коли він і не відмовився від такого натуралістичного погляду на природу опертя психічного життя, то бодай волів поки відмовитися від натуралістичних тлумачень становища психічних систем, у такий спосіб залишившись у царині метафоричних описів, що з ними ми маємо до діла і дотепер.

⁴ Freud, S. (1895). *Entwurf einer Psychologie*.

заряду від уявлення чи ланцюга уявлень. Цей *захисний* механізм цілком несвідомий і слугує реалізації фізіологічного принципу інерції чи його психологічного еквіваленту — *принципу втіхи* [Фройд, 1998]. Цей принцип запобігає виникненню перенапруги у регіонах психічної системи, що на психологічному рівні дається взнаки у переживанні болю⁵. Біль — це свідоме відчуття руйнування якості переживання, тож, аби уникнути цього відчуття, психіка застосовує несвідомий захисний механізм *витискання*, з метою уникнення болю чи усякої іншої невтіхи. Отже, як бачите, і тут застосування вертикальної просторової метафорики можна виправдати лише, припустивши просторове підпорядкування фізіологічних царин, однак це припущення не лише не артикульоване у психологічних працях Фройда, ба — він його забороняє, наголошуючи на психологічній локалізації предмету психоаналізу [Фройд, 1998]. Отже, якщо бути послідовними, ми також не маємо послугуватися просторовою метафорою розташування психічних систем, а розглядати витискання як просте позбавлення уявлення афективного заряду — й тоді ніщо не виштовхується, не виникає особливої глибинної несвідомої психічної царини, радше йдеться про забування уявлення, і на тому все.

Утім, тоді виникає питання, у який спосіб несвідоме продовжує діяти, руйнуючи нормальний перебіг свідомого психічного життя. Відповідь дещо провокаційна й полягає у відмові несвідомій активності, тобто йдеться не про заперечення діяльності несвідомих захисних механізмів, а про заперечення суб'єктності несвідомого як інстанції діяння. «Уплив» несвідомого відбувається шляхом асоціативного пов'язування витисненої афективної енергії зі свідомими уявленнями, при тому, що ознаки цієї асоціації зберігають сліди витисненого уявлення. Інакше кажучи, витискання спричиняє вивільнення афективної енергії, що залишається на рівні свідомості, але не може не бути задіяна у психічному житті індивіда. Тому вивільнений афективний заряд шукатиме зв'язку із тим свідомим уявленням, що асоціативно пов'язане з витисненим. У разі такого приєднання виникає те, що можна назвати *фіксацією* у спеціальному сенсі слова, яка спричиняється до гіперсвідомлення уявлення, можливо, навіть виникнення нав'язливості — людина просто починає увесь час про щось думати, ба це думання супроводжується значним афективним переживанням.

Окрім фіксації вивільнена витисканням енергія може конвертуватися у фізичне, що воно також опосередковане уявленням. Наприклад, коли дівчина, що марно сподівається почути від коханого освічення, зауважує незвичайну ніжність рукостискання під час вечірньої прогулянки, саме у ту мить, коли очікуванні слова були такими бажаними, другого дня раптово починає скаржитися на заніміння руки, у такий спосіб дістаючи змоги висловити невдоволення хлопцем, але у викривлений спосіб [Брил, s.a.]. Тут одразу помітно, що конверсія відбулася не абияк, а по визначених асоціа-

⁵ Детальніше про це див.: Freud, S. (1895). *Entwurf einer Psychologie*.

ційних шляхах, дівчина ніби хоче сказати своїм паралічем: «краще б ця рука взагалі нічого не відчувала». Водночас окрім конверсії та фіксації є й інші способи зв'язування надлишкової енергії, передусім сублімація, тобто піднесення афекту від сексуальної мети на цілі культурно вищі й більш прийнятні. Утім, найголовніше, що утворення симптоматичних, тобто ознакових явищ відбувається не шляхом діяння уявлення, а завдяки виникненню надмірної афективної складової. Саме це увиразнює Юнг, наводячи слова Гербарта з метою їх дальшої критики: «Коли уявлення [ідея] опускається нижче порога свідомості, воно і далі живе в латентному стані, ладне от-от перетнути поріг і витиснути інші уявлення». У такій формі це твердження, поза всякими сумнівами, є некоректним, бо, на жаль, насправді забути геть усе не можна (див.: [Юнг, 2014: с.11]).

І тут виникає прикметна річ, адже, якщо застосувати зрозумілу у такий спосіб теорію виникнення симптоматичних дій, вона не дозволяє відповісти на питання про походження тих явищ, які Фройд використовує, аби проілюструвати діяльність несвідомого. Наприклад, візьмемо чи не найвідоміший взірць помилкового висловлювання: «Президент зібрання, засвідчивши кворум, проголошує: “Гадаю, тепер зібрання може бути *закрите*”, замість *відкрито*» [Фройд, 1998: с.28]. Як пояснити цю помилку? Якщо ми припускаємо, що уявлення бажання закрити засідання витиснене у несвідоме, то отже, має вивільнитися певна кількість афективної енергії, що вона, своєю чергою, шукатиме свідоме асоціаційно пов'язане уявлення, аби з ним пов'язатися. Нехай навіть уявімо, що це відбувається автоматично, у межах утворених нейронних асоціаційних зв'язків тощо. Утім, постає питання, чому витиснене слово «закрити», що вочевидь є частиною неприйнятного уявлення, напряду витиснуло слово «відкрити», якщо це так, тоді ми маємо припустити пряму дію витисненого уявлення на свідомість, а це, як ми вже побачили, навряд чи можливо. Усе мало б відбуватися так, що надлишковий афективний заряд мав би поєднатися з асоціаційно пов'язаним з витисненим уявленням за одним із правил утворення асоціації. Нехай це буде правило протилежності, тоді слово «закрити», яке через надмірність афективного заряду *вибило* слово «відкрити», має бути наслідком асоціації, а не елементом витисненого уявлення, інакше кажучи, воно не належить до шуканого несвідомого стану.

Я не хотів би продовжувати ці міркування далі, скажу лише, що, аби розв'язати змальовану проблему, ми мали б припустити наявність несвідомого суб'єкта, або витискання афекту, тобто теорію комплексів, як це, власне, і робить Юнг в уже згаданому місці [Юнг, 2014]. Виправданість таких заходів очевидно сумнівна, утім, найголовніше, що це вказує на неможливість послідовного застосування Фройдової теорії для опису найзвичайніших явищ, які до того ж слугують прикладами. Натомість виникає необхідність створення *ad hoc* теорій, ба — застосування інших теорій чи пояснювальних схем. Отже, ідеться про недостатнє обґрунтування.

Тепер перейдемо до першого засновку: усе, що є в психіці, виникає завдяки асоціації; оскільки симптоматичні дії також належать до психічних феноменів, вони теж виникають за правилами асоціації. Аби вказати на проблематичність цього засновку, достатньо спробувати розглянути, чи це так, на прикладі одного з показових явищ психоаналізу. Найпростіше це зробити, звернувшись до *via regia* психоаналізу — сновидінь. Тут ми одразу натрапляємо на нерозв'язні труднощі, адже однією з засадничих особливостей сновидіння, що визнає і сам Фройд, є те, що сновидіння переживається як справжнісінька реальність, і це переживання не може бути конституйовано завдяки асоціації. Для цього необхідне припущення або математичного синтезу у Кантовому сенсі, або Гусерлевої інтенційності [Kronfeld, 1914: S. 71], бо «[о]днієї асоціації за своєю природою недостатньо, аби психологічно пояснити частину так званих феноменів Фройда, що ми їх описали, а саме всіх явищ, що мають об'єктивний взаємозв'язок своїх змістів, “внутрішній зв'язок”» [ibid., S. 72].

Водночас ми також маємо клопіт і з психоаналітичною роботою, що вона спирається на принцип асоціації. Оскільки усі симптоматичні дії утворюються як наслідок витискання та перенасичення свідомих уявлень афективною енергією, що спричиняється до викривлень перебігу свідомого життя, специфіка психоаналітичної роботи полягає у відновленні витисненого уявлення у свідомості шляхом використання принципу вільних асоціацій. Адже з огляду на те, що змісти симптоматичних дій утворенні шляхом викривлення свідомого думання по асоціаційних шляхах, припускають, що ми можемо піти зворотним шляхом від свідомого уявлення до витисненого. Відновлене витиснене уявлення усуває фіксації, і ми маємо до діла з успішним психоаналізом.

Аби показати усю проблематичність цієї техніки, я хотів би уповні навести Кронфельдів аргумент, саме ту частину, що вона вочевидь неабияк заскочила Фройда, змусивши його назвати усю Кронфельдову критику математичною: «Аби підкреслити важливий момент цієї зауваги, уявіть таку просту схему: психічний елемент a_1 витиснений. Робота асоціації, оминаючи a_2 , a_3 , a_4 , несвідомо замінює його на психічний зміст a_5 . Останній, як і всі психічні змісти, пов'язаний з більшим чи меншим числом інших психічних змістів, тобто, окрім a_4 також із b_5 , c_5 , d_5 , e_5 ... та, скажімо, ще з 25 іншими елементами. Утім, a_5 , завдяки захопленню афектом (*Affektbesetzung*), усвідомлюється. “Психоаналіз” полягає у вільному асоціюванні з огляду на це a_5 . Ймовірність того, що з усіх 25 асоційованих з a_5 психічних змістів спливе a_4 , дорівнює $1/25$. Далі, a_4 , у свою чергу, пов'язане окрім a_3 та a_5 ще й з b_4 , c_4 , d_4 , тощо. Вчергове припустивши 25 таких поєднань, ми отримаємо, що ймовірність асоціації a_4 — a_3 знову дорівнює $1/25$. Отже, у такий спосіб ймовірність асоціації a_5 — a_3 дорівнює $1/625$. Якщо аналогічно простежити дальший ланцюг асоціацій, то виявимо, що ймовірність репродукції a_5 — a_1 , тобто ймовірність психоаналітичного регресу шляхом простої асоціації від симптому до його кореню, в цьому разі дорівнює $1/25$ у 5 ступені або $1/9765625$, а отже, практично нулю» [Kronfeld, 1914: S. 74–75].

Ясперсова критика поняття несвідомого у психоаналізі

Головним закидом Ясперса у бік психоаналізу є те, що психоаналіз всякчас безпідставно вдається до конструювання *позасвідомих* механізмів *als ob* задля розуміння або тлумачення актуального перебігу психічного життя індивіда. Інакше кажучи, психоаналіз, говорячи про *несвідоме*, насправду замінює його на *позасвідоме*, і тим самим помиляється, намагаючись утворити пояснювальну теорію на тлі розуміння осібних психічних актів. Загалом Ясперсова критика складається з таких пунктів.

А. Психоаналіз насправду є психологією розуміння, а не науковою психологією, що домагається пояснення, як це вважає сам Фройд. Пояснюючи свій погляд, Ясперс, на відміну від Кронфельда, не схильний розрізняти Фройдову та Юнгову теорії, що видно із такої цитати: «Фройд переконливо вчить бачити окремі зрозумілі зв'язки. Ми розуміємо, як комплекси, витиснені до царини непоміченого, проявляються в символах. Ми розуміємо реактивні реакції на витиснені потяги...» [Jaspers, 1963: S. 337]. Як бачимо, Ясперс сприймає теорію комплексів як повноправну частину психоаналітичної концепції, не зважаючи на те, що вона суперечить початковій психоаналітичній настанові на витискання уявлень. Утім, однаково для нас має сенс лише те, що, на думку Ясперса (з якою цілком можна погодитися), усі приклади Фройда насправду слугують не так поясненню, як розумінню психічного життя [ibidem]. Адже коли нам ідеться про уже згаданий приклад із президентом, що хотів закрити своє засідання не почавши, передусім нам ідеться про розуміння, а не пояснення. Про пояснення може йтися лише тоді, коли ми беремо фізіологічне опертя психічних процесів як пояснювальне тло психічних подій — таких процесів, як афазія, параліч тощо. Утім, як ми бачимо, у Фройдівій настанові становище протилежне, й ці фізичні прояви є не так опертям, як матеріалом, який необхідно зрозуміти.

Б. Змішування двох настанов — *пояснення і розуміння* — пов'язане з тим, що Фройд намагається побудувати пояснювальну теорію на тлі розуміння, що спричиняється до суперечності, адже, з огляду на нескінченність обертання герменевтичного кола, виявляється неможливим побудувати теорію на тлі розуміння. Теорія може бути побудована лише, якщо ми відпочатково скеровані на пояснення, а це, як ми уже показали, не відповідає дійсності. Теорія прагне простоти, а розуміння виявляє нескінченне розмаїття [Jaspers, 1963: S.338].

Висновки

Можна зробити коротке узагальнення того, про що йшлося у статті. По-перше, класичний психоаналіз є індукційною теорією, що спирається на три засновки: 1) асоціаційний, 2) щодо динамічності афекту, 3) щодо зв'язку свідомості та несвідомого. Кожен із цих засновків викликає сумніви і не може бути покладений в основу спостереження, адже, з одного боку, сам має бути обґрунтований, а з іншого — в такий спосіб він конструює предмет спостереження, перетворюючи психоаналіз на психосинтез. По-друге, ті

явища, що слугують прикладами та потверджувальним матеріалом, на правду безпосередньо не впливають із теорії; навіть якщо припустити існування їх, вони однаково потребують інакшого обґрунтування. По-третє, будь-які ревізії психоаналізу, байдуже якого ґатунку, мають бути відкинуті як схоластичні некритичні конструкції, принаймні доти, поки не буде здійснено нове обґрунтування психоаналітичного досвіду. По-четверте, таке обґрунтування слід шукати у феноменології, спираючись на припущення існування психоаналітичного досвіду та його подальші дескрипції.

Спроби адекватної відповіді на сформульовану критику, на жаль, виникають лише на початку ХХІ століття. Загалом їх можна назвати, наслідуючи назву однієї зі збірок результатів досліджень, *феноменологічним винайденням психоаналізу*. Це винайдення передбачає засадниче припущення існування психоаналітичного, або ширше, психотерапевтичного досвіду та спробу феноменологічного опису умов можливості такого досвіду. Останнє спричиняється до так званого феноменологічного підходу у психотерапії тим самим до підваження інтроспективної суб'єктцентрованої психології та перетворення її на інтерсуб'єктивну психологією життєсвіту у найширшому розумінні слова. Одним із найяскравіших представників цього підходу є відомий гайдельберзький філософ та психіатр професор Томас Фукс, що його статтю ви маєте змогу прочитати далі в цьому числі «Філософської думки».

ДЖЕРЕЛА

- Брил, А. (s.a.). *Фундаментальні концепції психоаналізу* / Пер. з англ.: Є. Буцикін. [На правах рукопису].
- Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.
- Кебуладзе, В. (2011). *Феноменологія досвіду*. Київ: Дух і літера.
- Сартр, Ж.-П. (2001). *Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології*. Київ: Основи.
- Фройд, З. (1998). *Вступ до психоаналізу*. Київ: Основи.
- Фройд, З. (2019). *Тлумачення снів*. Харків: Фоліо.
- Юнг, К. (2014). *Архетип і позасвідоме*. Київ: Український письменник.
- Anscombe, G.E.M. (2000). *Intention*. Ed. 2. S.l.: Harvard University Press..
- Brentano, F. (1973). *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. S.l.: Felix Meiner Verlag.
- Gehlen, A. (1988). *Man: His Nature and Place in the world*. S.l.: Columbia University Press.
- Fechner, T.G. (2017). *Revision der Hauptpunkte der Psychophysik*. S.l.: Hansebooks.
- Freud, S. (1990). *Five Lectures on Psycho-analysis (The Standard Edition)*. S.l.
- Jaspers, K. (1946). *Allgemeine Psychopathologie*. S.l.: Springer.
- Jaspers, K. (1963). *Kausale und „verständliche“ Zusammenhänge zwischen Schicksal und Psychose bei der Dementia praecox (Schizophrenie)*. Gesammelte Schriften zur Psychopathologie. S.l.: Springer.
- Jones, E. (1963). *The Life and Work of Sigmund Freud*. New York.
- Kronfeld, A. (1914). *Über die psychologischen Theorien Freuds und verwandte Anschauungen. Systematik und kritische Erörterung. Sammlung von Abhandlungen zur psychologischen Pädagogik*. Leipzig, Berlin: Verlags von Wilhelm Engelmann.
- Legrand, D; Trigg, D. (Eds.) (2017). *Unconsciousness Between Phenomenology and Psychoanalysis*. S.l.: Springer.
- Lomar, D., Brudzinska, J. (Eds.) (2012). *Founding Psychoanalysis Phenomenologically: Phenomenological Theory of Subjectivity and the Psychoanalytic Experience*. S.l.: Springer (Phaenomenologica 199).

- Malinowski, B. (1937). *Sex and Repression in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd.
- Malinowski, B. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.
- Merlan, P. (1945). Brentano and Freud. *Journal of the History of Ideas*, 6, 3, 375–377.
- Scheler, M. (1947). *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Munchen.
- Seligman, C.G. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.
- Smith, G. E. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.

Одержано 04.09.2020

REFERENCES

- Anscombe, G.E.M. (2000). *Intention*. Ed. 2. S.l.: Harvard University Press..
- Brentano, F. (1973). *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. S.l.: Felix Meiner Verlag.
- Brill, A. (s.a.). Fundamental concepts of psychoanalysis / Tr. by E. Butsykin. [In Ukrainian]. [As a manuscript]. [=Брил s.a.]
- Kant, I. (2000). *Critique of Pure Reason*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univer. [=Кант 2000]
- Kebuladze, V. (2011). *Phenomenology of experience*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Кебуладзе 2011]
- Sartre, J.-P. (2001). *Being and Nothing. Essay on Phenomenological Ontology*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Сартр 2001]
- Freud, Z. (1998). *Introduction to Psychoanalysis*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Фройд 1998]
- Freud, Z. (2019). *Dream Interpretation*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio. [=Фройд 2019]
- Jung, K. (2014). *Archetype and the Unconscious*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainnyi pesmennyk. [=Юнг 2014]
- Gehlen, A. (1988). *Man: His Nature and Place in the world*. S.l.: Columbia University Press.
- Fechner, T.G. (2017). *Revision der Hauptpunkte der Psychophysik*. S.l.: Hansebooks.
- Freud, S. (1990). *Five Lectures on Psycho-analysis (The Standard Edition)*. S.l.
- Jaspers, K. (1946). *Allgemeine Psychopathologie*. S.l.: Springer.
- Jaspers, K. (1963). *Kausale und „verständliche“ Zusammenhänge zwischen Schicksal und Psychose bei der Dementia praecox (Schizophrenie)*. Gesammelte Schriften zur Psychopathologie. S.l.: Springer.
- Jones, E. (1963). *The Life and Work of Sigmund Freud*. New York.
- Kronfeld, A. (1914). *Über die psychologischen Theorien Freuds und verwandte Anschauungen. Systematik und kritische Erörterung. Sammlung von Abhandlungen zur psychologischen Pädagogik*. Leipzig, Berlin: Verlags von Wilhelm Engelmann.
- Legrand, D; Trigg, D. (Eds.) (2017). *Unconsciousness Between Phenomenology and Psychoanalysis*. S.l.: Springer.
- Lomar, D., Brudzinska, J. (Eds.) (2012). *Founding Psychoanalysis Phenomenologically: Phenomenological Theory of Subjectivity and the Psychoanalytic Experience*. S.l.: Springer (Phaenomenologica 199).
- Malinowski, B. (1937). *Sex and Repression in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd.
- Malinowski, B. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.
- Merlan, P. (1945). Brentano and Freud. *Journal of the History of Ideas*, 6, 3, 375–377.
- Scheler, M. (1947). *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Munchen.
- Seligman, C.G. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.
- Smith, G. E. (1923). Psycho-Analysis and Anthropology. *Nature*, 112, November.

Received 04.09.2020

Yehor Butsykin, PhD, Associated Professor at the Department of Philosophy,
Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education,
9, Dorohozhytska St., Kyiv, 04112
Yegorbutsykin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2081-5162

HEIDELBERG MATURATION:
phenomenological critique of psychoanalysis

This article attempts to historically reconstruct the phenomenological critique of psychoanalysis in order to establish a new framework of understanding psychoanalytic theory and practice, given the need for a new phenomenological justification of psychoanalysis as a special intersubjective experience of the analyst-analysand interaction.

At the beginning of the twentieth century, a number of phenomenologically oriented psychotherapies emerged within Western psychiatry. All of them were more or less influenced or exist in polemics with psychoanalytic teaching and relied primarily on phenomenology in its broadest sense. First of all, we should mention such eminent psychiatrists as Eugene Minkowski, who created the original project of phenomenological existential psychopathology, and also Ludwig Binswanger with his existential, or Dasein-analytical anthropology.

All these attempts in one way or another correspond to the general attitude of phenomenology to the critique of psychologism, and ultimately to naturalism of any kind. Therefore, their critique of psychoanalysis is primarily destructive, and psychoanalysis itself serves as one of the distinct examples of naturalistic reductionism of the highest type. These all leads to the rejection of psychoanalytic theory and practice as scientific, that is, one that is based on the Newtonian and Cartesian mechanistic conception of nature, and therefore makes any anthropology impossible. That is why all the mentioned phenomenological projects of psychotherapy at one time or another positioned themselves as projects of philosophical anthropology in a therapeutic perspective.

The latest attempts at the phenomenological discovery of psychoanalysis can be seen as the rehabilitation of Kronfeld's guidelines for the phenomenological justification of psychoanalytic experience.

Keywords: *Freud; Kronfeld; Jaspers; phenomenology; phenomenological critique of psychoanalysis.*